EARLY MODERN WORKSHOP: Jewish History Resources

Volume 3: Gender, Family, and Social Structures, 2006, Wesleyan University, Middletown, CT

Ordering Early Modern Marriage

Elisheva Baumgarten, Bar Ilan University, Israel

ABSTRACT: In this presentation, Elisheva Baumgarten discusses marriage rituals as recorded by a seventeenth-century Jewish author of a book of customs (sefer minhagim), which became popular in the early modern period. Baumgarten compares Yuspa of Worms' work with materials from the medieval period. She also places Jewish marriage rituals within the context of non-Jewish cultures of the time.

This presentation is for the following text(s):

- The Custom book of R. Juspa of Worms

Elisheva Baumgarten

Bar Ilan University, Israel
Duration: 55:16

Copyright © 2012 Early Modern Workshop

EARLY MODERN WORKSHOP: Jewish History Resources

Volume 3: Gender, Family, and Social Structures, 2006, Wesleyan University, Middletown, CT

Introduction to The Custom book of R. Juspa of Worms

Elisheva Baumgarten, Bar Ilan University, Israel

R. Jephthah Joseph Yuspa HaLevi Manzbach (1604-1678), usually known as Juspa Shamash of Worms wrote one of the most extensive descriptions of the marriage rite known to us from early modern Jewish sources. In his Minhagim de Kehilat Kodesh Wormeisa, Juspa sets out to describe the daily rituals and the specific variations of them practiced in Worms. As can be seen in the text below, he goes into minute details of practice concerning dress, procession, food and social order.

My presentation will discuss his description of the marriage rite from two perspectives. The first will be a brief comparison to earlier German texts from the thirteenth-fifteenth century and a discussion of some of the novel emphases and elements in Juspa's account. The second focus will be an analysis of family and gender hierarchies based on these novelties in light of recent research on early modern Christian families. I will read the text seeking to expose the gender divisions and attitudes towards families as they emerge through the extensive wedding ritual observed by the Jews in Worms.

Selected Bibliography

Abraham Epstein, "Die Wormser Minhagbücher", Gedenkbuch zur Erinnerung an David Kaufman, Breslau 1900, 288-317

Steven Ozment, When Fathers Ruled. Family Life in Reformation Europe, (Cambridge 1985).

Lyndal Roper, "Going to Church and Street. Weddings in Reformation Augsburg", Past and Present 106, (1985), 62-101.

Eadem, The Holy Household: Women and Morals in Reformation Augsburg. (Oxford, 1989).

שלמה איידלברג, "ר' יפתח יוסף יוזפא הלוי מנצפך מוורמיישא. שמש, נאמן הקהל ורושם רשומות",

.PAAJR 51 (1984), 22-1
אברהם מאיר הברמן, "מנהגי הקהילה בוורמייזא מתוך ספר המנהגים של ר' יוזפא שמש", סיני עט (תשל"ו), רמז-רסח.
יצחק זימר, "מנהגי נישואין בוורמייזא. מתוך ספר המנהגים של ר' יוזפא שמש", סיני פו, (תש"ם), יד-נד.

Copyright © 2012 Early Modern Workshop

EARLY MODERN WORKSHOP: Jewish History Resources

Volume 3: Gender, Family, and Social Structures, 2006, Wesleyan University, Middletown, CT

The Custom book of R. Juspa of Worms

Wormser Minhagbuch des R. Jousep (Juspa) Schammes

Juspa of Worms, 17th century

Translated by Rachel Furst

227

Generally, they arrange the betrothal[1] at the home of the rabbi, and immediately after the vessel is broken for the betrothal agreement,[2] the people who are present go to the home of the groom and say to him: "Mazal Tov."[3] And if they wish, they go to the home of the bride as well, to say to her: "Mazal Tov." And the mother of the bride brings along female neighbors and relatives to the home of the groom, they say to the groom: "Mazal Tov." And the custom is for the fathers of the groom and the bride to distribute Lebkuchen[4] after the betrothal. And on the day of the betrothal, the groom makes a meal, and this meal is called: Knass Mahl. [5]

The groom, the first Sabbath after the betrothal—it is a requirement to call him to the Torah Scroll on the first Sabbath after the betrothal, and he is obligated to give half a gold piece to the charitable trust in return. And he gives liquor to the young men[6] and sends liquor to various householders, relatives, and many neighbors, the cantor, the sexton,[7] and to those whom he wishes. And on Lag BaOmer[9] and on the fifteenth [of the months of Av and Shvat], he is obligated to give the young men a gift that is called Viertel.[9]

The groom and the bride do not go to the graves [10] for a period before the wedding and for a period after the wedding, unless someone has died and they must observe mourning. And the bride does not wear Sturz[11] for a full year after the Huppah,[12] as will be noted hereafter in Section 252.

For seven days before the marriage [ceremony], the bride wears white [garments]. And they summon young women [13] to dine with her, and this meal is called: Suppe Mahl.[14] And the bride wears Sabbath clothing and Guelden Haube[15] until the day of the

wedding. And she does not leave her house from that day on, until Spinholz Sabbath[16] and until the Day of Savlonot.[17] And during these days, the young women enter the home of the bride and rejoice with her and entertain her.

Spinholz is on the Sabbath immediately preceding the wedding of a young man and a young woman. On Friday close to Minhah,[18] the groom dons a Sabbath mantle, meaning a Seiden Mantel,[19] and a Mitron[20] and comes to the synagogue. The cantor sings Malhutekha,[21] Hashkivenu,[22] Ki Shomreinu[23] in special tunes for the Spinholz.

After the nighttime meal, the sexton calls through the streets, up and down: "zu der Spinholz."[24] And the entire community, men and women,[25] come in Sabbath mantles to the home of the groom. The fathers of the groom and the bride are also dressed in Sabbath mantles. And they stand thus, each one in his house before his table, and give drinks to those entering. And the groom sits at the head of his table, and his table is decorated and bedecked with lovely vessels, as is befitting his status, and with fruits and sweet delicacies brought by the merchants,[26] such as Zucker[27] and the like. And all who come sit around his table for a short while, and drink wine, and rejoice with the groom until others arrive. And then the first group goes on its way, and the [new]comers sit at the table for a short while like the previously-mentioned ones, and they too go when a third group arrives. And so forth.[28] And after everyone else, the young men come and sit with the groom at his table, and rejoice with him, and drink in his honor. And the women do not sit, but stand behind the table and wait for their husbands to go, and the women go with their husbands. And outside, near the entrance to the house, stands the mother of the groom, or the mistress of the house if his mother is not there, and female relatives, and they distribute Lebkuchen to every man and woman who exits.

And so, afterwards, all of the groups go to the home of the bride as well. The bride also sits at the head of her table adorned with lovely clothing as befitting her status and with a Scheppel[29] and a Glencheck[30] on her head. And the table is decorated and bedecked like the table of the groom. And around the table sit young women adorned with lovely clothing, and they sit there with great modesty, and they do not eat nor do they drink. And the men and women who come there stand behind the table and observe the table, and its vessels, and the bride. And the father of the bride provides refreshment for those entering and gives them wine to drink. And when they exit, the mother of the bride, or the mistress of the house, and the female relatives distribute Lebkuchen as well, like at [the home of] the groom.

[When] a widower marries a young woman or a young man marries a widow, the young woman and the young man make a Spinholz in accordance with all that has been mentioned, and similarly, on the morrow, on the Sabbath day, make a Spinholz, as mentioned on the previous page, but the widower and the widow do not make a Spinholz. Nor does the widower go with new garments or in a Mitron to the synagogue

on Sabbath eve or on Sabbath day. The widowed bride, on the morning of Spinholz Sabbath, wears only her wrap, which they call Sturz. This Sturz she wears Über den Faust,[31] and no further.

[On] the morning of Spinholz Sabbath, the groom comes to the synagogue, as on the previous day, in a Mitron and a mantle for Sabbath. The groom is not called to the Torah Scroll on the morning of Spinholz Sabbath.

For Mussaf,[32] the cantor sings Yehei Shelamah[33] and Oseh Shalom[34] in the final Kaddish[35] in the groom-and-bride tune. After Ein KeEloheinu,[36] the young men and boys accompany the groom to his home, and drink liquor, and eat Lebkuchen.

After the morning meal on Sabbath, the sexton's assistant calls: "zu der Spinholz," like the previous day. Then the women come to the home of the bride, with the Rabbanit, the wife of the Head of the Rabbinical Court, in the lead, and seat the bride on a chair and dress her in women's garments that are called Röckli and sing a melody and a groom-and-bride song. And afterwards, they remove the Röckli[37] garment from her and dress her in a Sabbath mantle for women. And the bride goes first, with her two attendants to her right and to her left, and all the young women behind them, and the players before them with musical instruments, and they play from the home of the bride until the Braut Haus.[38] And the bride goes thus, in a mantle for Sabbath and in a Scheppel and Glencheck, until her arrival at the Braut Haus, and there she removes the mantle. And the bride dances there with her attendants and the young women, and the mothers of the groom and the bride and women who are close to the groom and the bride also come to this festivity and dance and rejoice there. And afterwards, the young men come to the home of the groom and lead him to this same festivity, and they too dance there and rejoice there. The father of the groom and the father of the bride and some householders who are close to the groom and the bride also come to this festivity and observe this rejoicing. And it is their prerogative, should they wish, to dance there too, themselves. And the fathers of the groom and the bride bring wine and provide drinks for the householders there. And the householders come last and leave first. And the young men with the groom [leave] a short time after them, and the bride with all the young women [leave] last, with the players before them.

For Minhah, the groom comes to the synagogue as in the morning, with lovely garments and the Mitron on his head, and with a mantle for Sabbath. And it is a requirement to call the groom to the Torah Scroll. And when he comes to the podium, opposite the Torah Scroll, before he recites the Torah blessing, he removes the Mitron and wears it around his neck like a mourner. And so he stands there, until after the Mi Sheberakh.[39] And before he descends from the podium, he re-dons the Mitron in its usual way and returns to his place in the synagogue. And immediately after the Kedushah,[40] the groom exits the synagogue, and in his honor, the young men walk behind him to his

home. And they say ZU"Z.[41]

Immediately upon departure from the synagogue, after Minhah, the sexton calls those summoned to the Spinholz, householders and young men and young women, as the fathers of the groom and bride wish. And [married] women are not invited to this meal. And the householders and the young men eat with the groom in his home, and the young women with the bride in her home, and they eat and drink and rejoice.

228

On Sunday and thenceforth, during the week of the wedding, the groom and the bride go about in Sabbath clothing but not in a Sabbath mantle or a Mitron.

229

Most weddings of young men and young women are on Wednesdays. On Monday night, which is actually the beginning of Tuesday (night), they feast and make merry, and this meal is called: R. Manis Mahl.[42] And it is customary to invite relatives of the groom and bride and some notables to this meal, but no more.

230

Tuesday is the Day of Savlonot.[43] In the morning, the groom comes with a Sabbath mantle, that is to say, a Seiden Mantel. At noon, the groom summons young men and boys and the bride, young women, and the sexton summons them from the Zettel.[44] And the young men and the boys eat at the home of the groom with the groom and the young women with the bride. And it is customary for them to eat dairy foods and fish, and no more. And they hurry this meal, one hour at the most, and they call this meal: Milchmahl.[45] And they do not summon to this meal either married men or married women.

And immediately afterwards, the bride goes with a mantle for Sabbath and with a Scheppel and a Glencheck, as [noted] previously [regarding] the Spinholz, in Section 227, and the players before her and the young women behind her, all as [noted] previously, and they dance there in the Braut Haus. And afterwards, the young men [go to] the Braut Haus with the groom, in a mantle for Sabbath and a Mitron, and they dance and rejoice there until just before Minhah. The groom returns to his home first, with the young men, and a short while afterwards, the bride, with the young women, also returns to her home, and the players [walk] before her.

And there in her home she sits at the head of her table, and the young women around her, around the table, and there is nothing on the table but a lovely cloth, spread in her honor. And the father of the groom brings the gifts to the Head of the Rabbinical Court, and the sexton summons to the [giving of the] gifts, from the Zettel, those whom the

fathers of the groom and the bride wish. And all those summoned, they too come to the home of the Head of the Rabbinical Court. And the rabbi emerges from his home with the gifts, and so, exposed, conveys them to the home of the bride. The rabbi enters first and after him, the father of the groom and the father of the bride, and afterwards, all those summoned, the notables leading.[46] And then the rabbi sets the gifts on the table, in front of the bride, and says: "This shall be a present to you from the groom, after the Huppah and from then on." And the young women who are sitting on either side of the bride take the gifts and adorn the bride. And afterwards, the rabbi leaves and returns to his home and, so too, all those gathered return to their homes, and the young women also return to their homes.

And just before Minhah, before the sexton summons [people] to the synagogue, he calls through the street, up and down: "Die Kalle zum Bad führen."[47] And then the bride goes, in a Scheppel and a Glencheck, and in a Sabbath mantle, with two women in festive clothing and Sabbath mantles to her right and to her left, and behind her some women and young women, and the players before her, and they lead her to the bathhouse. And when they leave the synagogue,[48] the bride returns, with the two women at her side and with the women, and the young women, and the players before her. And on the bride's head is a scarf which they call: dicke Schleier,[49] and on the scarf is one Scheppel, a Mascheppel[50] and a Glencheck. And the bride performs her purification rite[51] that night, if she is fit to immerse, and not during the day.

For Minhah, the groom comes to the synagogue in a Sabbath mantle and a Mitron, and when the cantor gets up to Tahanun,[52] the groom exits and sits there in the synagogue courtyard until the cantor and the congregation have completed the Tahanun, and just as the cantor begins the Kaddish, he returns and comes in to the synagogue. In Freileift[53] where the marriage [ceremony] is on Sabbath, then on the Wednesday and Thursday before the marriage [ceremony], the groom exits the synagogue during Minhah at the point when they say the Tahanun.

After they leave the synagogue, the sexton summons those invited to the Savlonot meal, from the Zettel, men and women, young men and young women. The rabbi, and the fathers of the groom and the bride, and most of those summoned go and stand at the entrance to the home of the groom. And the groom emerges with a mantle for Sabbath and a Mitron, and before him the musical instruments, and he goes first and after him, the rabbi and all of those summoned, and they lead him thus to the banquet hall. And it is the custom to seat the bride, with the young women, in the same room where the groom sits with his guests. And if possible, the groom should be facing the bride. But the women sit in a different room, not in the same room where the groom sits. The groom sits in a Mitron and a mantle for Sabbath until shortly after HaMozi,[54] and then, if he should wish to remove the Mitron and place a hat on his head, it is his prerogative, until before they bring him gifts from the bride, as will henceforth [be described], then he

re-dons the Mitron. And he is not allowed to eat or to drink until after he receives the gifts that the bride sent him.

And so is the custom with the gifts that the bride sent. They eat two or three dishes, and afterwards, the father of the bride brings the gifts to the rabbi. And then the groom re-dons the Mitron. And the rabbi takes it, and looks at it, and gives it afterwards to some esteemed persons seated there, and they too look [at it]. And he sets it on the table, and he says to the groom: "This shall be a present to you from the bride, after the Huppah." And those sitting on either side of the groom, to his left and to his right, gird the gift on the groom. And then the groom is allowed to eat and drink and rejoice. And if he should wish, he may afterwards remove the Mitron and place the hat on his head, until the Grace After Meals, and then he re-dons the Mitron.

And the groom and the bride wear the gifts every single day until the Saturday night of the Schenk Wein.[55]

The groom wears the Mitron and they recite the Grace After Meals—they sing Nodeh LeShimkha[56] and afterwards Grace After Meals. And they do not seat the bride at the table during Grace After Meals and Nodeh LeShimkha.

Following Grace After Meals, they bring the groom to the Braut Haus, to the festivity, for the bride and young women are already there, because they came there before Grace After Meals. And nearly all those summoned walk with the groom, and they sing Yigdal[57] as they walk, and the servir[58] goes before them with torches, and they dance and rejoice there for some time. And afterwards, they bring the bride to the groom, and to every man, his wife, and they dance and frolic and rejoice there with great joy, and afterwards, they go peacefully to their homes.

231

On Wednesday, which is the day of the Huppah, in the morning, before the sexton sounds[59] [the call] to synagogue, he opens the Braut Haus, and he opens a small entrance of the synagogue which is called: the Groom's Entrance. And the sexton calls in a loud voice, as he knocks [the call]: "zu der Mayen, zu der Mayen." And thus he calls, twice, each time that he calls. For a widow, they do not call or come zu der Mayen, but for a young woman, they call and they come, even if she is marrying a widower.

And thus is the custom of the Mayen. The groom wears the Mitron around his neck, like a mourner. The groom goes first, and after him, the rabbi, and the entire community before them. Musical instruments, as well as the servants and the members of the groom's household, walk before them with torches in their hands. And they light the torches even on summer days, because they are not lit solely to illuminate, rather, the main purpose is to bring joy to the groom and bride. And they walk [until] they come to

the Braut Haus. And the groom sits on a special platform for seating the groom and bride, and the rabbi and the community stand there.

And the musical instruments and the torches go to the bride's home, and they bring the bride as they had brought the groom. And it is a custom to honor two women who walk alongside the bride to bring her to the Braut Haus, or else the mothers of the groom and the bride bring her. And these two women go adorned in festive clothing and bring the bride up to the entrance of the Braut Haus.

And then the rabbi goes to the groom, to the place where he sits, and takes him by the hand and leads him to the bride, at the entrance of the Braut Haus, and the groom takes the bride in his hand, and the rabbi is still holding the groom's hand, and he leads them to the platform which is prepared for seating the groom and bride that was mentioned previously. And the two women who lead the bride come as well and sit alongside the groom and bride, and presently, they stand and take the bride with them and lead her to her home. The women with the bride exit first, and afterwards, the groom also goes and comes to the synagogue by way of a small entrance which is called: the Groom's Entrance, and young boys go with him and push him to enter via the small entrance of the groom, and the rabbi and the householders follow.

And when the rabbi leads the groom with the bride to the Braut Haus, to the platform where they sit, along the way, they throw wheat at the groom and the bride and say to them as they throw: "Be fruitful and multiply." And it is a custom for the fathers of the groom and the bride to bring this wheat themselves in a small bowl.

They seat the groom at the front of the synagogue, in the place designated for all grooms to sit during the Mayen, and they place a Ständer[60] before him, and they light twelve wax candles on that same Ständer which is before him. Relatives of the groom and bride come zu der Mayen in mantles for Sabbath. The groom sits in his place and does not stand even when they say Kaddish and Barukhu[61] and does not pray at all. And when the cantor reaches Kedushah, the groom stands and wraps himself in a prayer shawl, but he does not put on phylacteries nor does he pray, and at the conclusion of the Kedushah, he sits again. And thus is the synagogue custom of a widower who is marrying a widow, that he sits in the groom's place and twelve candles are lit for him, but he is obligated to pray and to put on phylacteries like all other people.

And they do not say Tehinah[62] nor LaMenazeah,[63] and if it is a Monday or Thursday, they say El Erekh Apayim[64] in a pleasant tune. And it is a requirement to call the groom to the Torah Scroll. [If] a wedding [is] on a public fast day, they say selihot[65] as well as Viddui,[66] Tehinot but not LaMenazeah.

It is customary for the groom and bride, whether they are young man and young woman or widower marrying widow, to fast on the day of the Huppah, even if it is the New

Moon or a day on which Tahanun is not said.

At noon the young men are summoned to the groom and the young women to the bride, and they lead the bride to the festivity, and the young men go to the festivity as well. And the groom, if he wishes to go with them, may do so. And if he wishes, he may go to his Lieferung,[67] even if his father is there.

The fathers of the groom and the bride summon, via the sexton, those who wish to come to the home of the rabbi for the Lieferung, and they eat and drink there, and they abridge that meal and hurry with the Lieferung. The father of the groom lays out the groom's dowry first, and afterwards the father of the bride. And since there is no Ketubbah[68] over which the parties do not quarrel, they are, for that reason, in the presence of the rabbi, and the rabbi and the wedding attendants who are there mediate between them. And afterwards, they gather the dowry into a pouch, and they seal it with a seal, and they give it to a trustee who is reliable and acceptable to the groom. And they generally leave it in the possession of the rabbi.

And afterwards, the sexton calls: "die Kalle flechten gehen,"[69] and then the Rabbanit, the wife of the rabbi, comes first to the home of the bride and commences with this mitzvah[70] to braid her [hair]. And thus is the custom. All of the women come in mantles, the relatives in a mantle for Sabbath and the others in a mantle for weekdays, and the bride sits in a chair and on her lap is a large bowl, and they provide for the bride, relatives and whoever wishes, whatever [s]he wishes, this one a ring and that one a silver spoon, and this one a scarf and that one a coin, and this one such and such [amount of] money, and so forth, everyone. And they throw everything into that bowl, and everything is written on a Zettel, and all of this [takes place] at the time of the braiding. At that braiding, the women also sing songs in honor of groom and bride.

And afterwards, the sexton calls for two escorts, servants of Dahlburger. And the sexton calls from the upper gate to the lower one in these words: "zu der Broche."[71] And then the rabbi comes opposite the entrance to the groom's home, and the entire community is behind him, and the groom emerges with a Mitron around his neck, as is a mourner's custom, and in a Sabbath mantle, and one escort is before him and musical instruments are before him, and the rabbi is behind him, and behind him the entire community, to the Braut Haus, and the relatives of the groom and the bride in Sabbath mantles. And then the groom sits upon the platform which is prepared to seat him, in the place where he sat in the morning zu der Mayen. And afterwards, the women bring the bride, and the second escort is before her, and musical instruments, and she stands at the entrance to the Braut Haus.

And the rabbi takes hold of the bride by her clothing [and leads her] to the place designated for Kiddushin[72] and stands the groom next to her, the bride on the right and

the groom to her left, their faces to the south and their backs to the north. And the mothers of the bride and the groom lead the bride from her home to the Braut Haus, and if the mothers are not there, they honor two women. And the women are dressed in festive clothing. And during the Kiddushin, the two women stand adjacent to the groom and the bride, and all of the women stand close to them as well, at the Braut Haus. During the Kiddushin, they take up the Zipfel[73] from the Mitron which is on the groom's head and place it on the bride's head. And if the bride is not ritually pure, they remove the Zipfel from the bride's head immediately after the Kiddushin, and one of the women stands between groom and bride and creates a separation between them.

The sexton brings with him a prayer shawl and two flasks filled with wine and gives the prayer shawl to the Head of the Rabbinical Court who officiates at the Kiddushin. The rabbi dons it, and afterwards, the sexton gives him one flask, and the rabbi recites upon it the blessing Borei Pri HaGafen[74] and the Erusin[75] blessing, and the one who blesses faces east. The sexton takes the flask from the rabbi and gives the groom to drink from the [cup of] blessing and gives the flask to one of the women and she gives the bride to drink, and afterwards, she hands the flask back to the sexton.

Afterwards, the rabbi tells the sexton to summon so-and-so and so-and-so to be the Kiddushin witnesses, and the sexton calls them aloud by their names. And it is customary to summon somewhat prominent [individuals] as Kiddushin witnesses. And the Kiddushin witnesses and the Ketubbah and document witnesses are distinct, because the Ketubbah and document witnesses are two young men. The rabbi says to the Kiddushin witnesses: "See whether this Kiddushin ring is worth a perutah,"[76] and if they said: "Yes [it is]," then the rabbi says to them: "Observe the Kiddushin." And then the rabbi says to the groom: "Say after me." And he pronounces before him: "Behold, you are consecrated (to me) by means of this ring, according to the practice of Moses and Israel," word after word, and the groom repeats after him, except that only the groom says the word: "To me," and not the rabbi. And when he says: "To me," the groom should stick the ring on the finger adjacent to the thumb of the bride's right hand.

And afterwards, the sexton summons two young men to be witness for the Ketubbah and the documents, and the rabbi reads the Ketubbah aloud. And the young men will receive the binding acquisition from the groom, and the bride, and the parties and all of the requisite acquisitions.

And afterwards, the father of the groom or his relative recites [the blessing]. And thus is the custom. The rabbi takes off the prayer shawl and gives it to him, and he wraps himself [in it] and recites upon the second flask the blessing Borei Pri HaGafen and commences with the Seven [Wedding] Blessings, until the end of Sameah TiSamah,[77] and concludes: "Hatan VeKallah."[78] And following him, they do not give the groom and bride to drink from the [cup of] blessing. And he takes off the prayer shawl and gives [it]

to the father of the bride or to her relative, and he recites the continuation and begins at the place where the first one broke off, which is at the blessing Asher Bara Sasson etc.,[79] through the end of the Seven Blessings, and concludes: “Hatan Im HaKallah.”[80] And then the sexton gives the groom to drink from the [cup of] blessing, and the woman gives to the bride, as previously. And the sexton recites the Seven Blessings in a low voice together with the one who is blessing, in order to guide him in the reciting, lest it should happen that the one who is blessing is not well-versed and he should err and be embarrassed. And even if there is one who is well-versed, and even with the rabbi for the Erusin blessing, the sexton recites in a low voice, in order not to embarrass one who is not well-versed.

Afterwards, the groom removes the Mitron and places it on his head in the usual way. And the sexton gives the groom the flask of the Erusin blessing, and the groom throws it at a stone in the shape of a lion’s head, which is there in the Braut Haus, and breaks it there.

And afterwards, he immediately reverses the Mitron and wears it around his neck like a mourner. And the groom and the bride sit on the platform which is designated for seating a groom and bride, and the two women who lead [her] under the Huppah are beside the bride. And if the bride is not ritually pure, one [of them] sits between groom and bride to create a separation between them. And presently they stand, and presently they hurry the groom, in a joyous manner, to his home or to the home of the bride, the groom first, and afterwards, the bride.

And they sit at a table, and one who wishes to sit at that table as well takes a seat. And they bring a whole loaf, the groom recites the HaMozi[81] blessing and gives the bride a piece and [pieces to] all those seated, and they bring wine, and they recite Borei Pri HaGafen, and they drink wine. And the two women who lead the bride sit beside the bride. And if she is not ritually pure, one of the two sits between the groom and the bride to create a separation between them. And afterwards, one of his servants comes bearing a bowl, and in it is a cooked hen. And he asks the groom if he wishes to redeem the hen, and the groom says: “Yes.” And he puts the bowl with the hen on the table, and at once, they place the hen before the groom, and the groom cuts off one thigh and returns it to the bowl, and then the hen is available and up for grabs. And afterwards, they recite the Seven Blessings and Grace After Meals. And afterwards, they segregate groom and bride in a given room, and they eat there together, and there is no one with them except one of the relatives.

And afterwards, the sexton calls for those summoned from the Zettel, as on the previous day, and they come to the wedding hall and they eat, and drink, and rejoice. It is the custom for the groom to expound [upon Torah] at that meal. And before the discourse, the sexton goes from table to table, to all those summoned and to all those seated, to

collect charity from them, and he brings that charity to the groom and the groom puts it in a special pouch, and they distribute [it] to the poor. And afterwards, they bring the roast, and the groom expounds. And they do not seat the bride at the groom's table during the discourse. And the fathers of the groom and the bride come, and they honor the groom with a gift, and they call that gift: Drosh Vingerlin.[82] And after the discourse, those seated negotiate with the groom over the Naut Wein.[83] During Grace After Meals at that feast, they seat the bride opposite the groom and two young women at her two sides, and they recite the Seven Blessings and Grace After Meals.

Afterwards, the women take the bride. Sometimes they lead her to the Braut Haus and sometimes they dance there in the wedding hall. And they dance with her in a joyous manner, and during the dancing and in the course of dancing, they remove the veil and the robes that are on top of her clothing. And afterwards, they seat the groom and the bride on a single bench, and they sing before them a song for groom and bride.

And afterwards, the women take the bride and lead her to repose and lay her down in a cushioned bed. And the mother of the bride distributes Zucker to all the women when they lay her down. And afterwards, the men and the young men lead the groom to sleep, and they walk with him up until the entrance to the room, and they sing Yigdal. And they prevent him from entering the room until he distributes Zucker to them, either the groom himself or the mother of the groom on behalf of the groom, and afterwards, the groom enters the room. And if the bride is not ritually pure, they lay a male child down with the groom and a female child with the bride, and they do not segregate them [alone], even during the day, if there is not a male or female child with them. And then everyone goes peacefully to his home.

232

On Thursday night, the night after the Huppah, they feast and make merry, and that is the one called: Krovim Mahl.[84] And they summon relatives, and neighbors, and servir, and no more.

233

On Friday night, the beginning of the Sabbath, after the Huppah, it is the custom for a relative of either the groom or the bride to sponsor a feast and merrymaking for the groom and for the bride and to rejoice with them. And when they come to the synagogue at the beginning of the Sabbath, the bride also goes to the synagogue with a Scheppel and a Glencheck and a mantle for Sabbath, and this is the first time that she goes to the synagogue.

234

Sabbath morning, they call this Sabbath: Shabbat Schenk Wein, it is a requirement to call the groom [to the Torah] third, and they make two MiSheberakhs for him, one for the vow.

The bride comes to the synagogue before Barukhu with a scarf, which they call: dicke Schleier on her head. And from that day on, the Schleier does not leave her head until the day of her death, she is not permitted to uncover her hair before mankind. When they take out the Torah Scroll, the women go with the bride to her home and put a special scarf, mit geflindert an der Stirn,[85] on her head. And they lead her a second time to the synagogue, before they bring the Torah Scroll into the sanctuary. And the mother of the bride provides liquor for the women when they put the scarf on the bride's head.

And afterwards, with the departure from synagogue, the groom and the bride come to their home. And at the morning Sabbath meal, the groom and the bride sit beside one another, if she is ritually pure, and any one in the entire community who wishes sends them a cup of wine or liquor, and they call it: Schenk Wein. And after the meal, they dance with the bride in the Braut Haus, or in her home, and they make them happy.

For the Third Meal, after Minhah, they feast and make merry. And it is customary to call the relatives, and the neighbors, and the servir, and anyone whom they wish.

And on that night, which is the night of Moza'ai Shabbat,[86] the groom performs the commanded sexual intercourse, and separates.

And on the night following the commanded sexual intercourse, the groom buys fish, and makes a meal, and summons his relatives, and his in-laws, and anyone whom he wishes, and it is verification that [the bride] was a virgin, like [going about with] her head uncovered. And they call this meal: Fisch Mahl.[87]

235

[At the] marriage of a widower and a widow, there are no musical instruments, and there are no gifts, and there is no Mayen. And they take a clay bowl in place of the flask for the Erusin blessing, and he breaks it on the ground.

Endnotes

[1]Literally, "place the fine."

[2]Literally, "the fine."
[3]"Good luck," or "Congratulations."
[4]A type of pasty.
[5]"Betrothal Meal," or "Meal of the Fine."
[6]*Bahurim*, henceforth "young men," refers to individuals who are unmarried or perhaps recently married.
[7]The shamash.
[8] The thirty-sixth day of the post-Passover *Omer* counting.
[9] He gives them an amount of wine – a quarter, a well known quantity during the period.
[10] The cemetery.
[11] A simple head covering (that was worn particularly by women in mourning).
[12] The canopy used in the wedding ceremony, employed here as a reference to the ceremony itself.
[13] *Betulot*, literally, "virgins," henceforth "young women." The term refers to individuals who are unmarried.
[14] "Soup Meal."
[15] A golden head covering.
[16] The Sabbath preceding the wedding, as will be explained in the next paragraph.
[17] "Day of Gifts," as will be described presently.
[18] The afternoon prayers.
[19] A silk cloak.
[20] A hood-like head covering.
[21] "Your Majesty," a line in the evening prayers.
[22] "Lay Us Down," a line in the evening prayers.
[23] "For [God] Who Protects Us," a line in the evening prayers.
[24] "To the *Spinholz*."
[25] Literally, "husband and wife."
[26] Literally, "of merchant's powders."
[27] Sugar.
[28] Literally, "forever."
[29] Or *Schapel*, a flower garland or gold tiara.
[30] A checkered cloth.
[31] "Over the fist," i.e. a fist-length above her face, rather than covering her face.
[32] The "Additional Prayer" for Sabbath and holidays.
[33] "May There Be [Abundant] Peace," a line of the *Kaddish* prayer.
[34] "He Who Makes Peace," a line of the *Kaddish* prayer.
[35] The liturgical doxology, recited several times throughout the prayer service (sometimes by mourners).
[36] "There Is None Like Our God," one of the concluding hymns of the Sabbath morning service.
[37] A dress or skirt.

[38] "Bride House."
[39] "He Who Blessed," a prayer recited on behalf of individuals who are called to the Torah.
[40] The third of the benedictions in the "Eighteen Benedictions" prayer of the daily service.
[41] *Zidkatkha VeZedek*, "Your Justice is Justice," a series of verses from Psalms recited at Sabbath afternoon services.
[42] "Rabbi Manis Meal"? The meaning of this name is unclear.
[43] Lavish gifts.
[44] Note, slip of paper.
[45] "Milk Meal."
[46] Perhaps by order of importance.
[47] "[They are] leading the bride to the bath."
[48] This is evidence that the mikveh is in the bathhouse, which was certainly the case in Worms.
[49] Thick scarf.
[50] This is another kind of tiara or garland of flowers, see n. 29.
[51] Literally, "descends to her purification."
[52] Prayer of Supplication.
[53] I could not identify this place.
[54] Blessing on the bread.
[55] "Wine Sending," the Sabbath after the wedding, as will be described presently.
[56] "We Shall Praise Your Name," a liturgical hymn that was recited, according to German custom, before Grace After Meals at a wedding feast.
[57] "[God] Be Exalted," a liturgical hymn.
[58] Butler, banquet attendant.
[59] Literally, "knocks."
[60] Lectern.
[61] "Bless [God," the official beginning of the *Shaharit* (morning) prayer service.
[62] *Tahanun*, see note 48.
[63] "For the Conductor," a chapter of Psalms recited at the end of the morning prayers.
[64] "God You Are Slow to Anger," a prayer that is added to the morning prayers on Mondays and Thurdays.
[65] Penitential prayers.
[66] The confessional prayer.
[67] "Transfer," of the dowry.
[68] Marriage contract.
[69] "[They are] going to the braiding of the bride."
[70] Commandment, religious duty.
[71] "To the blessing."
[72] The consecration ceremony.

[73] A sharp corner, an attached strap.
[74] "Creator of the Fruit of the Vine."
[75] Official betrothal.
[76] A small coin, a penny.
[77] "Bring Joy To," the fifth of the seven marriage blessings.
[78] "Groom and Bride," the last words of the fifth blessing.
[79] "Who Created Joy," the sixth of the seven marriage blessings.
[80] "Groom with the Bride," the last words of the seventh blessing.
[81] The blessing on bread.
[82] The Discourse Ring.
[83] A sweet wine, possibly *Nougat*. In this context, the reference is to a monetary payment.
[84] "Relatives' Meal."
[85] "With a fringe on the forehead."
[86] i.e. Saturday night.
[87] "Fish Meal."

Copyright © 2012 Early Modern Workshop

EARLY MODERN WORKSHOP: Jewish History Resources

Volume 3: Gender, Family, and Social Structures, 2006, Wesleyan University, Middletown, CT

מנהגים דק
Wormser Minhagbuch des R. Jousep (Juspa) Schammes
Juspa of Worms, 17th century

Prepared by Elisheva Baumgarten, Bar Ilan University, Israel

מנהג הנישואי

רכ"ז על הרוב מניחין הקנס בבית הרב ותכף אחרי שנשבר הקדירה בקנס [ונעשה ק"ס מן הצדדי'] הולכין האנשים אשר שם לבית החתן ואומרים לו: מזל טוב. ואם ירצו הולכין גם לבית הכלה לומר לה מ"ט. ואם הכלה מוליכת עמה נשים שכינות וקרובות לבית החתן ואומרי' לחתן: מ"ט. והמנהג שאבי החתן והכלה מחלקין לעקו"ך אחר הקנס לס"ת וחייב ליתן חצי זהו' להקדש כנגד זה, ונותן יין שרף לבחורי' ושולח יין שרף לאיזו ב"ב קרובי' ושכני' רב חזן ושמש ולמי שירצה. ובל"ג בעומר וחמשה עשר מחוייב לתת לבחורי' מתנה הנקראת פורטי"ל.

החתן והכלה אין הולכין על הקברות תקופה לפני החתונה ותקופה לאחר החתונה אם לא שמת להן מת שצריכין לנהוג אבילות. והכלה אינה לובשת שטורץ שנה תמימה לאחר החופה כדלקמן בסי' רנ"ב.

שבעה ימים קודם הנשואין, הכלה לובשת לבני' וקוראין אליה בתולת לסעוד עמה, וקורין לסעודה ההיא זופא מול. והכלה לובשת בגדי שבת וגילד"י הויפ"א, עד יום החתונה. ואינה יוצאת מיום ההוא והלאה מביתה, עד שבת שפינהולץ, ועד יום הסבלונות. ובימים האילו הבתולות נכנסות לבית הכלה ושמחין עמה ומשחקין אצלה [בקרטי"ן].

שפינהולץ הוא בשבת הסמוך לפני החתונה, לבחור ולבתולה. ביום ו' סמוך למנחה החתן לובש שבת-סרביל ר"ל זייט"י מנטיל ומטרון ובא לב"ה. החזן מנגן מלכותך השכיבנו כי שומרינו בניגוני' מיוחדי' לשפינהולץ.

אחר סעודת ערבית השמש קורא דרך הרחוב, למטה למעלה: צו דער שפינהולץ. וכל הקהל, איש ואשתו באין בסרבלי שבת לבית החתן. גם אבי החתן והכלה מלובשים שבת-סרבל ועומדים על כך כל אחד בביתו לפני שלחנו, ונותנין לשתות להנכנסי'. והחתן יושב בראש שלחנו, ושלחנו מעוטר ומקושט בכלים נאים, לפי כבודו, ובפירות ובמיני מתוקי' מאבקת רוכל, כגון צוקר וכה"ג. וכל הבאים שמה יושבין סביבת שלחנו זמן מועט, ושותין יין, ושמחים עם החתן עד יבואו אחרי'. ואז כת ראשונה הולכין לדרכם, והבאים יושבין בשלחן זמן מועט כנ"ל, וגם המה הולכין משבאו עוד כת שלישי'. וכן לעולם. ובסוף כולם הבחורי' באין ויושבין אצל החתן בשלחנו, ושמחין עמו ושותין לכבודו. והנשים הולכין עם בעליהן. ובחוץ סמוך לפתח הבית, עומדת אם החתן, או הבעלת בית, אם אין אמו שם, והקרובותף ומחלקין לעקוך לכל איש ואשה היוצאין.

וכן הולכין הכתות כולם אח"כ ג"כ לבית הכלה. גם הכלה יושבת שם בראש שלחנה מקושטת בבגדי' נאים לפי כבודה,

ושפי"ל וקלענק"י על ראשה. והשלחן מעוטר ומקושט כמו שלחן של החתן. ובשלחן סביב סביב יושבין בתולות מקושטות בבגדי' נאים, ויושבין שמה בצניעות גדול, ואין אוכלין ואין שותין. והאנשים והנשים הבאים שמה עומדין אחורי השלחן ורואין השלחן וכליו והכלה ואבי הכלה מכבד להנכנסי', ונותן להם יין לשתות. וביציאתם, גם אם הכלה, או הבעלת הבית, והקרובת, מחלקיגם המה לעקוך, כמו אצל החתן.

אלמן שנושא בתולה ובחור שנושא אלמנה, הבחור והבתולה עושין שפינהולץ, ככל הנ"ל וכן למחר ביום השבת עושין שפינהולץ, כנזכר מעבר לדף, אבל האלמן והאלמנה אינו עושה שפינהולץ. גם האלמן אינו הולך במלבושי' חדשים אן במטרון, לב"ה בליל שבת ולא ביום השבת. רק האלמנה הכלה בשחרי' שבת שפינהולץ, לובשת עטיפה שלה, שקורין שטורי"ץ. אותו שטורי"ץ לובשת איב"ר דע"ן פויש"ט ותו לא.

שחרית השבת שפינהול"ץ החתן בא לב"ה, כדאתמול, במטרון ובסרבל של שבת. אין קורין לחתן לס"ת בשבת שחרית בשפינהולץ.

למוסף החזן מנגן יהא שלמא ועושה שלום בקדיש האחרון בניגון חתן וכלה אחר אין כאלהינ' הבחורי' והנערים הולכים עם החתן לביתו, ושותין אצלו יין שרף ואוכלין לעקוך. אחר סעודת שחרית בשבת הנער של שמש קורא צו דער שפינהולץ, כדאתמול. אז הנשים באין והרבני' אשת האב ב"ד בראשם, לבית הכלה, ויושבין הכלה על כסא, ולובשין לה מלבושים נשים שקורין רעקלי, ומשוררת זמר ושיר של חתן וכלה. ואח"כ חוזרין ופושטין מלבוש רעקלי מעליה ולובשין לה סרבל שבת של נשים. והכלה הולכת ראשונה, עם

שתי נערותיה מימינה ומשמאלה, וכל הבתולות אחריהן, והליצנים לפניהם על כלי זמרי' ומזמרים מבית הכלה עד על הברייט הויז. והכלה הולכת כך בסרבל של שבת ובשפיל וקלענק"י עד בואה על הברייט הויז ושמה פושטת הסרביל. והכלה מחנגת שם, עם נערותיה והבתולת, גם אם החתן והכלה והנשים הקרובות לחתן ולכלה באים לאותו חינגא ומחנגים ושמחי' שם. ואח"כ הבחורי' באין לבית החתן, ומוליכין אותו לאותו חינגא ומחנגים גם המה שם ושמחין שם. גם אבי החתן ואבי הכלה וקצת מבעלי בתי' הקרובים לחתן ולכלה, באים לאותו חינגא, ורואים בשמחה ההיא. והרשות בידם אם ירצו יחנגו גם המה שם. ואבי החתן והכלה מביאים שם יין, ומכבדין לב"ב לשתות שמה. והבעלי בתי' באים באחרונה, וחוזרין ויוצאין בראשונה. והבחורי' עם החתן, זמן מועט אחריהם והכלה עם כל הבתולות באחרונה, והליצני' לפניהם.

למנחה, החתן בא לב"ה כמו בשחרי' עם מלבושי' נאי' והמטרון בראשו, ועם סרבל של שבת. וחיוב הוא לקרא לחתן לס"ת. ובבואו על המגדל, פני הס"ת טרם מברך ברכת התורה, הופך המטרון ולובש דרך צווארו כאבל. וכן הוא עומד שם, עד אחר המי שברך. וטרם ירידתו מהמגדל חוזר ולובש המטרון כדרכה, וחוזר על מקומו בב"ה. ותכף אחר הקדושה, החתן יוצא מב"ה והבחורים הולכין אחריו עמו לביתו לכבודו. ואומרין צו"ץ.

תכף ביציאת ב"ה, אחר מנחה, השמש קורא הקרואי' לשפינהולץ, ב"ב ובחורי' ובתולות, כמו שירצה אבי החתן והכלה, ואין מזמנין נשים בסעודה זו. הב"ב והבחורי' סועדים עם החתן בביתו, והבתולת עם הכלה בביתה ואוכלין ושותין ושמחין.

רכ"ח ביום א' והלאה, בשבוע שבו החתונה, החתן והכלה הולכין בבגדי שבת אבל לא בשבת-סרבל ולא במטרון.

רכ"ט רוב החתונת של בחור ובתולה היא ביום רביעי. בליל ב', דהיינו בתחלת ליל ג' עושין משתה ושמחה וסעודה ההיא נקראת: ר' מאני"ס מו"ל. ונוהגים לקרא לסעודה ההיא קרובי חתן וכלה ואיזו חשובי', תו לא.

ר"ל יום ג' הוא יום הסבלונות. שחרית בא החתן עם שבת-סרבל דהיינו זייט"י מנטי"ל. בצהרי' החתן קורא בחורי' ונערי', והכלה בתולת, והשמש קורא אותן מתוך הצעטיל. הבחורי' והנערים אוכלים בבית החתן עם החתן, והבתולות

אצל הכלה. ונוהגין לאכול מאכלי חלב ודגי' ותו לא. וממהרין בסעודה ההיא, ליותר ארוך שעה אחת וקורין לסעודה ההיא מיל"ך מו"ל. ואין קורין לאותה סעודה לא אנשי' ולא נשים הנשואין.

ואח"כ תכף הכלה הולכת עם סרבל של שבת ועם שפיל וקלענקי כמו לעיל בשפינהולץ, בסי' רכ"ז, והליצני' לפניה והבתולה אחרי', הכל כדלעיל, ומחנגי' שם על הברייט הויז. והבחורי' אח"כ, עם החתן, בסרבל של שבת ובמטרון, על הברייט הויז, ומחנגי' ושמחי' שם, עד סמוך למנחה. החתן מקדים לחזור לביתו עם הבחורי', וזמן מועט אח"כ גם הכלה עם בתולת חוזרת לביתה, והליצני' לפניה.

ושם בביתה יושבת בראש שולחנה, והבתולת סביבה, סביב השלחן, ועל השלחן לא כלום, רק מפה נאה פרוסה לכבודה. ואבי החתן מביא הסבלונות לאב ב"ד, והשמש קורא לסבלונות מתוך הצעטיל, למי שירצו אבי החתן והכלה. וכל הקרואי' גם המה באו לבית האב ב"ד. והרב יוצא מביתו עם הסבלונות, וכך מגולה מוליכו לבית הכלה. הרב נכנס ראשון ואחריו אבי החתן ואבי הכלה, ואח"כ כל הקרואי' והחשוב חשוב קודם. ואז הרב מניח הסבלונות על השלחן, נגד פני הכלה, ואמר זאת תהי מתנה לך מן החתן אחרי החופה ואילך. והבתולו', היושבין בשני צדה הכלה, לוקחין הסבלונות ולובשין לכלה. ואח"כ הרב יוצא וחוזר לביתו, וכן כל הבאי' שם חוזרין לבתיהם, גם הבתולת חוזרין לבתיהן.

וסמוך למנחה, טרם שקורא השמש לב"ה קורא דרך הרחוב, מלמטה למעלה די"א כלה צו"ם בא"ד ויר"ן. ואז הכלה הולכת בשפיל וקלענקי ובשבת סרביל. ושתי נשים במלבושי י"ט ושבת סרבל בימינה ובשמאלה, ואחריה כמה נשים ובתולות, והליצני' לפניה, ומוליכין אותה עד אל בית המרחץ. וכשיוצאין מב"ה חוזרת הכלה עם שתי' הנשים בצדה, ועם הנשים והבתולות והליצני' לפניה. ועל ראש הכלה צעיף שקורין: טיקי שלייאר, ועל הצעיף שפיל אחד, משאפיל וקלענקי. והכלה יורדת לטהרתה באותה לילה אם ראויה לטבול ולא ביום.

למנחה החתן בא לב"ה בשבת סרבל ובמטרון, וכשמגיע החזן לתחנון, החתן יוצא, ויושב שם בחצר הכנסת, עד שיסיימו החזן והקהל התחנון, ותכף כשמתחיל החזן הקדיש חוזר ובא לב"ה. בפריילפט, ואז הנשואין בשבת אז ביום ד' וביום ה' שלפני הנשואין החתן יוצא מב"ה למנחה, בעת שאומרי' התחנון.

אחרי שיוצאין מב"ה, השמש, מתוך הצעטיל, קורא להקרואי' לסעודת הסבלונות, אנשים ונשים בחורי' ובתולת. הרב ואבי החתן והכלה ורוב הקרואין הולכין ועומדין פתח בית החתן. והחתן יוצא עם סרבל של שבת ומטרון ולפניו הכלי זמרי' והולך ראשונה, ואחריו הרב וכל הקרואי' ומוליכין אותו כך לבית המשתה. ומנהג להושיב הכלה, עם הבתולות, באותו חדר שהחתן מיסב שם עם קרואיו ואם אפשר יהיה פני החתן נגד פני הכלה. אבל הנשים יושבין בחדר אחר, לא באותו חדר חתן שהחתן מיסב. החתן יושב במטרון וסרבל של שבת, עד זמן מועט אחר המוציא, ואז אם ירצה לפשוט המטרון ולשים המצנפת בראשו הרשות בידו, עד קודם שמביאין לו סבלונות מהכלה, כדלקמן, אז חוזר ללבוש המטרון. ואינו רשאי לאכול, או לשתות, עד אחר שקיבל סבלונות ששלח לו הכלה.

וכך מנהג סבלונות ששלח הכלה. אוכלין ב' או ג' תבשילין, ואח"כ אבי הכלה מביא הסבלונות להרב. ואז החתן חוזר ולובש המטרון, והרב לוקחו, ורואה אותו, ונותנו אח"כ לאיזו מסובין החשובין ורואין גם המה. ומניחו על השלחן, ואומר אל החתן: זאת תהי' לך מתנה מן הכלה אחרי החופה. והיושבי' משני צידי החתן משמאלו ומימינו, חוגרין הסבלונות לחתן [על מתניו]. ואז רשאי החתן לאכול ולשתות ולשמוח. ואם ירצה, מסיר אח"כ המטרון ומשים המצנפת בראשו, עד ברכת המזון, ואז חוזר ולובש המטרון.

והחתן והכלה לובשין הסבלונות כל יום ויום, עד מוצאי שבת עד שענ"ק וויי"ן.

החתן לובש המטרון, ומברכין ברכת המזון, ומנגנים ואומרין נודה לשמך, ואח"כ ברכת המזון. ואין מושיבין הכלה בשלחן בברכת המזון ונודה לשמך.

אחר ברכת המזון מביאין החתן תחת הברייט הויז, אל החינגא, כי כבר הכלה והבתולות שם, כי המה באין שם קודם ברכת המזון. והולכין עם החתן כמעט כל הקרואים, ומזמרים יגדל בעת הילוכם, והסרבי"ר לפניהם עם אבוקות, ושם מחנגי' ושמחי' זמן מה. ואח"כ מביאין הכלה לחתן, ולכל איש את אשתו, ומחנגין ומרקדין ושמחין שם שמחה גדולה, והולכין אח"כ לבתיהן לשלום.

רל"א ביום ד' והוא יום החופה, שחרית, טרם שדופק השמש לב"ה, פותח הברייט הויז, ופותח פתח קטן של ב"ה והוא נקרא: פתח החתן. והשמש קורא בעת דופקו, בקול רם: צו דער מאיי"ן צו דער מאיי"ן. וקורא כן שתי פעמי', בכל פעם שקורא. לאלמנה אין קורין ואין באין צ"ו דער מאיי"ן, אבל לבתולה קורין ובאין אף אם נשאת לאלמן.

וכך מנהג המאיין החתן לובש המטרון דרך צווארו כאבל. החתן הולך ראשון, ואחריו הרב, וכל הקהל לפניהם. כלי זמרי' גם משרתיו ובני ביתו של החתן, הולכין לפניהם ואבוקות בידם. ומדליקין האבוקות אף בימי הקיץ, כי לא לבד להאיר מדליקין רק העיקר לשמוח חתן וכלה. והולכין ובאין עד תחת הבריי"ט הוי"ז. והחתן יושב על המעלה המיוחדת לישב שם חתן וכלה, והרב והקהל עומדים שם.

והכלי זמרי' והאבוקות הולכין לבית הכלה, ומביאין גם הכלה כמו שהביאו לחתן [הכלה לובשת טרם שהולכת צ"ו דע"ר מיי"ן, תכריכין שלה על בגדיה, וקורזי"ן על ראשה, והינומה על פניה, וכן הולכת כל יום החתונה]. ומנהג לכבד שתי נשים ההולכין בצדי הכלה להביאה תחת הברייט הויז, או אם החתן והכלה מביאין אותה. ושתי הנשים האלה הולכות מקושטין בבגדי יו"ט, ומביאין הכלה עד פתח הברייט הויז.

ואז הרב הולך אל החתן, למקום שיושב שם ואוחזו בידו, ומוליכו אל הכלה לפתח הברייט הויז והחתן אוחז הכלה בידו, והרב עדיין אוחז ביד החתן, ומוליכן עד המעלה שמוכן לישיבת החתן והכלה, הנ"ל. ושתי הנשים

שמוליכו' את הכלה גם באין ויושבין לצד חתן וכלה ועומדין תכף ולוקחין הכלה עמם, ומוליכה לביתה. הנשים עם הכלה יוצאין ראשונה, ואח"כ גם החתן הולך, ובא לב"ה דרך פתח קטן, שקורין: פתח החתן, והנערי' קטני' הולכין עמו, ודוחפין אותו לכנס בפתח קטן של חתן ואח"כ הרב והב"ב.

ובעת שמוליך הרב החתן עם הכלה, תחת הבריי"ט הוי"ז, אל המעלה שיושבין שמה, דרך הילוכן זורקין על החתן וכלה חיטין, ואומרין להם בעת הזריקה: פרו ורבו. והחטין ההמה, מנהג שאבי החתן והכלה מביאין אותם בידם בקערה קטן.

מושיבין החתן בראש ב"ה, במקום המיוחד לכל חתן לישב עליו בעת המיי"ן, ומעמידין שטענטיר לפניו ומדליקין י"ב נרות של שעוה על אותו שטענטיר שלפניו. קרובי' של חתן וכלה באין צו דער מייאן לב"ה בסרבל של שבת. החתן יושב על מקומו, ואינו עומד אפי' בעת שאומרין קדי' וברכו, ואינו מתפלל כלל וכלל. וכשהחזן מגיע לקדושה, החתן עומד ומתעטף בטלית, אבל אינו מניח תפילין ואינו מתפלל, ובסיום הקדושה חוזר ויושב. ואלמון שנושא אלמנה מנהגו כן בב"ה, שיושב על מקום החתן, ומדליקין לו י"ב נירות, אבל חייב הוא להתפלל ולהניח תפילין, כשאר כל אדם.

וא"א תחינה ולא למנצח. ואם הוא ביום ב"ה, אומרי' אל ארך אפיים בניגון יפה, וחוייב הוא לקרא לחתן לס"ת. חתונה בתענית ציבור, אומרים סליחות וגם וידוי, תחינות ולא למנצח.

מנהג שהחתן והכלה, בין שהוא בחור ובתולה ובין שהוא אלמן שנושא אלמנה, מתענין ביום החופה אף אם הוא בר"ח וביום שאין אומרי' בו תחנון.

בצהרים הבחורי' גם המה הולכין לחינגא. והחתן אם ירצה לילך עמם הרשות בידו. ואם ירצה, ילך אל הליפרונג שלו, אף אם אביו שם.

אבי החתן והכלה קוראין ע"י השמש למי שירצו לבא לבית הרב אל הליפרונג, ואולכין ושותין שם ומקצרין בסעודה ההיא, וממהרין עם הליפרונג. אבי החתן פורס נדונית החתן ראשונה, ואח"כ אבי הכלה. מאחר שלית כתובה דלא רמי' ביה תיגרא, ע"כ המה אצל הרב, והרב והשושביני' אשר שמה יפשרו ביניהן. ואח"כ מאספין הנדוניא לכיס, ומחתמין אותו בחותם, ונותנין אותו לשליש הנאמן וממוצע לחתן. ורגילין להניחו ביד הרב.

ואח"כ קורא השמש: דיא כלה ולעכט"י גי"ן ואז הרבני', אשת הרב, בא ראשונה לבית הכלה, ומתחיל במצוה זו לקלעה. וכך המנהג. כל הנשים באין בסרבלי', הקרובי' בסרבל של שבת והאחרות בסרבל של חול, והכלה יושבת על כסא ועל חיקה קערה גדולה, ושמה מכבדין לכלה, הקרובי', ומי שירצה, מה שירצה, זה טבעת וזה כף כסף וזה צעיף וזה מטבע וזה כך וכך מעות וכה"ג כולם. וזורקין הכל אל אותה קערה, והכל נכתבין בצעטיל, וכל זה בשעת הקליעה. גם הנשים מזמרין, באותו קליעה, זמרי' הנעשים לכבוד חתן וכלה.

ואח"כ קורא השמש לשני תיירני', עבדי טלבורגר. והשמש קורא, משער העליון לתחתון, בזה הלשון: צ"ו דע"ר ברכה. ואז הרב בא פני פתח בית החתן, וכל הקהל אחריו, והחתן יוצא ובא במטרון דרך צווארו, כמנהג אבל, ובשבת-סרבל, ותיירן א' לפניו, וכלי זמר לפניו, והרב אחריו ואחריו כל הקהל, תחת הברייט הויז וקרובי החתן והכלה בשבת סרבל. ואז החתן יושב על המעלה, המוכן לישיבתו, במקום שישב בשחר צ"ו דער מאיי"ן. ואח"כ הנשים מביאין הכלה ותיירן השני לפניה, וכלי זמר ובפתח הברייטהויז עומדת.

והרב תופס הכלה בבגדיה, עד המקום המיוחד לקדושין, ומעמיד החתן אצלה, הכלה לימין והחתן לשמאלה, ופניהם לדרום ואחוריהן לצפון. ואם הכלה והחתן מוליכין הכלה מביתה לתחת הברייט הויז, ואם אין שם אמם מכבדים שתי נשים. והנשים מלובשין בבגדי י"ט. ושתי הנשים עומדין בעת הקדושין סמוכין לחתן ולכלה, גם כל הנשים עומדין בקרוב להן, תחת הברייט הויז. בעת הקדושין נוטלין הציפי"ל מן המטרון שבראש החתן, ומשימה על ראש הכלה. ואם הכלה איננה טהורה מסירין הציפי"ל מראש הכלה תכף אחר הקדושין, ואחת מן הנשים עומדת בין חתן וכלה ומבדיל ביניהן.

השמש מביא עמו טלית [וכתובה] ושני צנצנת מליאי' יין, ונותן הטלית לאב ב"ד המסדר הקדושין. הרב לובשו ואח"כ נותן לו השמש צנצנת אחד, והרב מברך עליו ברכת בורא פרי הגפן וברכת ארוסין, ופניו של המברך למזרח. השמש לוקח הצנצנת מיד הרב ונותן לשתות ברכה לחתן, ונותן הצנצנת לחד מן הנשים והיא נותנת לכלה לשתות, ומחזירה אח"כ הצנצנת ליד השמש.

אח"כ אומר הרב לשמש לקרא לפלוני ופלוני, להיות עדי קדושין, והשמש קוראם בק"ר בשמותם. ונוהגין לקרוא קצת חשובי' לעדי קדושין. ועדי קדושין לבד ועידי כתובה ושטרות לבד, כי עדי כתובה ושטרות המה שני בחורים. הרב אומר לעדי הקדושין: ראו טבעת קדושין זה אם הוא שוה פרוטה, ואם אמרו הן, אז הרב אומר להן: ראו בקידושין. ואז הרב אומר לחתן אמור הרי את מקודשת (לי) בטבעת זו כדת משה וישראל, מלה אחר מלה, והחתן אומר אחריו, רק מלת לי אומר החתן לבד, ולא הרב. וכשאומר: לי, יתחוב החתן הטבעת באצבע הסמוך לאגודל של הכלה ביד ימינה.

ואח"כ קורא השמש לשני בחורי', להיותן עדים על כתובה והשטרות, והרב קורא הכתובה בק"ר. ויקבלו הבחורי' קניין סודר מן החתן והכלה והצדדין, וכל הקנייני' הצריכי'.

ואח"כ אבי החתן או קרובו מברך. וכך מנהגו, הרב פושט הטלית ונותן לו והוא מתעטף ומברך על הצנצנת השני ברכת בפ"ה, ומתחיל בשבע ברכות עד סוף שמח תשמח ומסיים חתן וכלה. ואין נותנין אחריו לשתות ברכה לחתן ולכלה. ופושט הטלית, ונותן לאבי הכלה או לקרובה והוא מברך להלן, ומתחיל במקום שפסק הראשון, דהיינו בברכת אשר ברא ששון וכו' עד סוף שבע ברכות, ומסיים: חתן עם הכלה. ואז השמש נותן לשתות ברכה לחתן והאשה נותנת לכלה,

כדלעיל. והשמש מקרא בקול נמוך השבע ברכות עם המברך, כדי להקרותו, פן יהיה המברך אינו בקי, ויטעה ויתבייש. וגם אם יש מי שבקי, ואפי' עם הרב בברכת אירוסין מקרא השמש בקול נמוך, כדי שלא לבייש מי שאינו בקי.

אח"כ מסיר החתן המטרון, ומשימו על ראשו כדרכו. והשמש נותן ביד החתן הצנצנת של ברכת אירוסין, והחתן זורקו לראש האבן בצורת ראש ארי', אשר שם תחת הברייט הויז, ושוברו שם.

ואח"כ תכף הופך המטרון ולובשו דרך צווארו כאבל. ויושבין החתן והכלה על המעלה המיוחד לישיבת חתן וכלה, ושני הנשים המוליכין תחת החופה בצד הכלה. ואם הכלה אינה טהורה, אחת יושבת בין חתן וכלה, להבדיל ביניהם.

ועומדין תכף, ותכף ממהרין את החתן דרך שמחה, לביתו, או לבית הכלה. החתן ראשון ואח"כ הכלה.

ויושבין בשלחן, גם מי שירצה לישב בשלחן ההוא, מיסב. ומביאין לחם שלם, החתן מברך ברכת המוציא, ונותן לכלה ברכת, ולכל המסובין ומביאין יין, ומברכים בפ"ה ושותין [יין]. ושתי הנשים המוליכין הכלה, יושבין בצד הכלה. ואם היא אינה טהורה, אשה אחת משתיהן יושבת בין החתן והכלה, להבדיל ביניהן. ואח"כ בא חד ממשרתיו, ובידו קערה, ובתוכה תרנגולת מבושלת. ואומר לחתן אם ירצה לפדות התרנגולת, והחתן אומר: הן. ומשים הקערה עם התרנגולת על השלחן, ותכף מניחין התרנגולת לפני החתן, והחתן חותך ממנה ירך אחד, ומחזירה לקערה, ואז התרנגולת הפקר וכל הקודם לחוטפה זכה. ואח"כ מברכין שבע ברכות וברכת המזון. ואח"כ מיחדין חתן וכלה לחדר אחד, ואוכלים שם יחד, ואין שם עמהן רק אחד מהקרובי' .

ואח"כ קורא השמש לקרואים מתוך הצעטיל, כדאתמול, ובאין לבית החתונה, ואוכלין ושותין ושמחין. מנהג החתן לדרוש באותה סעודה. וקודם הדרשה, השמש הולך משלחן לשלחן, לכל הקרואים ולכל המסובין, גובה מהן צדקה, ומביא הצדקה ההיא לחתן, והחתן משימה בכיס מיוחד, ומחלקין לעניי'. ואח"כ מביאין הצלי, והחתן דורש ואין מושיבים הכלה בשלחן בעת הדרשה. ואבי החתן והכלה באין ומכבדין את החתן במתנה וקורין למתנה ההיא: דרש וינגרלי"ן. ואחר הדרשה באין המסובין, ועושין פשרה עם החתן, בעבור הנו"ט ויין. בעת ברכת המזון באותה סעודה, מושיבין הכלה נגד פני החתן, ושתי בתולות בשני צידיה, ומברכים שבע ברכות וברכת המזון.

אח"כ לוקחין הנשים הכלה. לפעמי' מוליכין אותה תחת הברייט הויז, ולפעמי' מחנגים שמה בבית החתנות. ומחנגים עמה דרך שמחה, ומסירין ממנה בעת החינוג ובתוך החינוג, ההינומה והתכריכין שעל לבושה. ואח"כ מושיבין החתן והכלה ספסל אחד, ומזמרין לפניהם זמר של חתן וכלה.

ואח"כ לוקרין הנשים את הכלה, ומוליכין אותה לישן ומשכיבין אותה במטה מוצעת. ואם הכלה מחלקת צוק"ר, לכל הנשים, בעת שמשכיבין אותה. ואח"כ האנשים והבחורי' מוליכין את החתן לישן, והולכין עמו עד לפני פתח החדרה, ומשוררים יגדל. ומעכבין אותו לכנס לחדרף עד שיחלק להם צוקר, או החתן עצמו, או אם החתן בשביל החתן, ואח"כ החתן בא החדרה. ואם הכלה איננה טהורה, משכיבין אצל החתן קטן, וקטנה אצל הכלה, ואין מייחדין אותן, אפי' ביום אם אין עמהן קטן או קטנה. ואז כל אחד הולך לביתו לשלום.

רל"ב בליל ה', לילה שאחרי החופה, עושין משתה ושמחה, והיא הנקראת: קרובים מו"ל. וקוראים קרובי' ושכני' וסרביר, ותו לא.

רל"ג בליל ו', כניסת השבת, שאחרי החופה, מנהג שקרוב, של החתן או הכלה עושה משתה ושמחה לחתן ולכלה ומשמח עמהן. ובעת שבאין לבית הכנסת בכניסת השבת, גם הכלה הולכת לב"ה, עם שפי"ל וקלענק"י וסרבל של שבת, והיא פעם הראשון שהולכת לב"ה.

רל"ד שבת שחרית, קורין לאותו שבת שבת שענ"ק וויי"ן, חיוב הוא לקרא לחתן לשלישי, ועושין לו ב' משברך, חד

לנדר [לטרא שעוה למאור, וא' לכבוד משפחתו].

הכלה באה לב"ה קודם ברכו, וצעיף שקורין: טיקי שלייאר, על ראשה. ומיום ההוא והלאה אינה זז השלייאר מעל ראשה, עד יום מותה, אינה רשאי לגלות שערה נגד הבריות. כשמוציאין הס"ת, הנשים הולכין עם הכלה לביתה, ומשימין צעיף חשוב, מי"ט גפלינדר"ט אי"ן דע"ר שטיר"ן, על ראשה. ומוליכין אותה פעם שנית לב"ה, קודם שמכניסין הס"ת להיכל. ואם הכלה מכבד הנשים, בעת שמשימין הצעיף על ראש הכלה, עם יין שרף.

ואח"כ ביציאת ב"ה, [מוליכין הכלה אל כל היולדות בקהילה, לאמר להן: מזל טוב, ואח"כ חוזרת לביתה] החתן והכלה באין לביתם. ובסעודת שבת שחרית, החתן והכלה יושבין זה בצד זה, אם היא טהורה, וכל מי שירצה בכל הקהל שולח להם כוס של יין או יין שרף, וקורין אותו: שענק וויין. ואחר הסעודה מחנגים עם הכלה על הברייט הויז, או בביתה, ומשמחין אותם.

לסעודה שלישית, אחר מנחה, עושין משתה ושמחה. ומנהג לקרא לקרובי' ולשכני' וסרבי"ר, ומי שירצה.

ובאותה לילה, שהיא ליל מוצאי שבת, החתן בועל בעילת מצוה, ופורש.

ולילה שאחרי בעילת מצוה, קונה החתן דגים, ועושה סעודה, וקורא קרוביו ומחותניו, ומי שירצה, והיא לראיי' שהיתה בתולה, כמו וראשה פרועה. וקורין לסעודה ההיא: וי"ש מול.

רל"ה נשואי אלמן ואלמנה, אין כלי זמר, ואין שם סבלונות, ואין שם מאיי"ן. ולוקחין מקידה של חרס, במקום הצנצנת בברכת האירוסין וזורק ומשבר אותו על הארץ.

ברייל‌פט

ברייל‌פט הוא שבת שיש בו נשואין אז בשבת שחרית, כשמגיעין בנשמת למי ידמה לך, שותק המנגן, ואז הרב יוצא מב"ה, והקהל אחריו, ובאין לפני פתח בית החתן. והחתן יוצא ומטרונ' דרך צווארו בראשו כאבל, והרב אחרי החתן, והקהל אחריו. וכך הולכין עם החתן לב"ה. והחתן יושב על מקום המיוחד לכל החתני', שהיא בראש הכנסת, ואז המנגן הפסוקי דזמרא מתחיל מי ידמה לך, וגומר נשמת. החזן מנגן שוכן עד, וחצי קדיש, ואח"כ אומר החזן יחדיו בשיר מעלות וכו', ואח"כ ברכו.

בשעה שמנגן החזן שוכן עד, אבי החתן והכלה, או קרוביהן, אם אין להם אב, ובוחרין להן ששה אנשים לשושביני', דהיינו עם החתן שבעה. ועוד בוחרין נער קטן לשושבין אחרון, והוא אינו מן המניין ז' הקרואי' לתורה, דהיינו החתן והשושביני' עם הנער קטן המה בין הכל שמנה. השושביני' אינן רשאים להיותן קרובים זה לזה, ולא קרובי' לא לחתן ולא לכלה. ואם אחד תוך הקהל החיוב לקרותו לתורה, כגון יארציי"ט ונדר של יולדות, וכה"ג לוקחין אותו חיוב לשושבין, ובלבד שלא יהיה צד קורבה עם חד מהשושביני', או עם החתן והכלה, שהוא פסול לו לעדות. ואם הוא פסול לחד מן כולם נדחה, ואינו נקרא לס"ת אף שהוא חיוב. והשושביני' האחרי' אין לוקחים שום צד קורבה, אפי' קורבה רחוקה שאינו פסול לו לעדות, אעפי"כ אין לוקחין אותו, רק רחוק גמור.

השושביני' אינן יושבין על מקומן בה"ה, במקום שרגילין לשב כל השנה, רק יושבין סביב החתן במקומות שבראש הכניסת, מימין ומשמאל מצדי החתן.

אומרים יוצר אייחד שם שוכן וכו' בק"ר. ח"מ בק"ר שבח נותנים לו. אופן שביבי שלהבות, והחיות, אמת ויציב של י"ט, זולת אמהות, וא"א קרובץ.

קורין לז' שושביני'. החתן לשלישי. לכל שושבין שלשה מי שברך. ואומר בתוך המישברך: פב"פ שושבין. מי שברח השני לנדר ליטרא שעוה. והשלישי, לחזן, בעבור שנדר לי. ולחתן ארבעה מישברך. השני, לנדר, והשלישי סיועה למפה. והרביעי לחזן, בעבור שנדר לי וכו'. וכל פעם שקורא לשושבין לס"ת, קורא: פב"פ שושבין, רק לחתן אינו קורא שושבין. וקודם שקוראין לחתן, החזן מתחיל ואומר מרשות אלדי קדם, ואומר בתוכו: פב"פ החתן, עד למלך רם על רמים. ואז הולך החתן על המגדל, והשושביני' כולם עמו, ועומדים שם עד סיום פרשת החתן והמי שבירך. וכשחוזר החתן מן המגדל על מקומו, גם השושביני' חוזרין לילך עמו, וחוזרין ויושבין סביבו. לשושבין הרביעי קורא החזן הסדרא ע"ג, ואח"כ קורא לנער: רפב"פ שושבין אחרון. ומתחיל תוך סדרא באיזו מקום שירצה החזן, וקורא לו ע"ג. ועושה לו שלשה מי שברך, כמו לכל שושבין. קדיש על ס"ת, אחר שקרא לשושבין אחרון, ואח"כ מי שברך. ואח"כ המפטיר עולה מעצמו, והחזן קורא לו כמו בכל שבת, ועושה לו מי שבירך כנהוג בכל שבת. ומפטירין בישעי' סי' ס"ב, שוש אשיש, עד כל ימי עולם. ותמצאנה בפ' נצבי'. ואין מזכירין נשמות. ואומרין אשרי, ואח"כ עומד החזן ומשים הס"ת, כך מעומדת, על השלחן שבמגדל, ואומר אתניי', ואח"כ יהללו.

אם בשבת הנשואין הוא שבת שיש בו זולת, אומרי' אמת ויציב של חול וזולת של אותו שבת, אח"כ מתחיל ג"כ תוך זולת של חתן כראות חתן וכו' ע"ג.

טרם שיוצאין מב"ה, לובשין להחתן טלית שלו תחת הסרבל דרך מלבוש, רק הארבע ציצית המה מבחוץ. שנים תולין לו מלפניו, ושנים תולין לו מאחוריו. העטרה של הטלית ג"כ מוציאין אותה, כדי שתהא מבחוץ, רק שהיא מאחריו, תלוי אחורי ראשו. ומוליכין אותו כך לביתו, והשושבינים מלוין אותו לביתו, והקרובי', ומי שירצה, הולכין ג"כ עמו. והכלה יושבת בראש השלחן בבא החתן מב"ה, והבתולת סביבה, מסביב לשלחן ואז החתן לוקח הטלית שמתחת סרבלו וזורקו להכלה, והבתולה היושבת בצד הכלה מקבלת הטלית בעת הזריקה, והחתן צריך לפדות מידה.

למנחה אומרים צו"ץ.

בשבת שאחרי הנשואין של בריילפט, קורין לחתן לשלישי, ועושין לו ב' מי שברך, כמנהג כל חתן בשענ"ק וויין ככל חתן, כדלעיל בסימן רל"ד.

Publisher: Mifal Torat Chachme Ashkenaz, Machon Yerushalayim, Israel 1988

Endnotes

[1]Viertel מידת יין

[2]בגד אבלות

[3]Suppe mahl סעודת מרק

[4]gülden haube כיסוי ראש מוזהב לנשי

[5]Karten, קלפים

[6]כיסוי ראש של אבלים

[7]Über den Faust טפח אחד מעבר לפנים ולא מכסה אותן לגמר

[8]לפי rock, שמלה, באשכנז, רעקלא כינוי לתכריכי אשה.

[9]נגני כינור שמרקידים את הקהל.

[10]Braut haus, בית הכלה, בית החתנ

[11]מחנגת- רוק

[12]לא ברור שם הסעודה.

[13]Milchmahl, סעודת חל

[14]Dicke schleier צעיף עבה

[15]servir מש

[16]Kürsen מעיל פרוה שהנשים לובשות בשבת

[17] Lieferung מסירה

[18]Schenk wein מזיגת יין ונתינ

[19]עם אימרה על המצח

[20]Fisch mahl סעודת דג

Copyright © 2012 Early Modern Workshop